

Ўзбекистон Республикаси ИИВ

Малака ошириш институти

АХБОРОТНОМАСИ

№ 3 (15) 2025

Тошкент – 2025

Илмий мақолалар

Фирдавс НАСРУЛЛАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ташкилий департаменти
бош инспектори, подполковник

**ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШДА
ЭКСТРАДИЦИЯНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА АМАЛИЙ
ЖИҲАТЛАРИ**

Глобаллашув даврида халқаро интеграция жараёнлари шиддат билан кечаётган ҳозирги замонда давлатлар ўртасида жиноятчиликка қарши самарали ҳамкорлик масаласи алоҳида аҳамият касб этаётганлигини таъкидлаш зарур. Демак, шу жараённинг асосий йўналишларидан бири экстрадиция институти ҳуқуқий ва амалий аҳамиятга эга бўлиб, халқаро ҳуқуқ тизимида кўп асрлик тарихий ривожланиш натижасида шаклланган ҳуқуқий механизмлар қаторида муҳим ўрин эгаллайди.

Дарвоқе, қайд этиш керакки, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчиликда “экстрадиция” атамасига таъриф берилмаган. Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекслари мазкур тушунчага оид аниқ ҳуқуқий ифода мавжуд эмас, фақат илмий адабиётлар ва ўқув манбаалари орқали халқаро ҳуқуқ нормаларига таянилган ҳолда қўлланилган. Хорижий манбаларда эса экстрадиция одатда жиноят содир этган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш ёки ҳукмни ижро этиш мақсадида бошқа давлат юрисдикциясига топшириш жараёни сифатида таърифланади [1;590-б.].

Илмий тадқиқотларда экстрадициянинг ҳуқуқий моҳияти жиноят содир этган ва доимий яшаш мамлакатининг фуқароси ҳисобланмаган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш ёки суд ҳукмида белгиланган жазони ижро этиш мақсадида ваколатли органлар юрисдикциясига топшириш жараёни халқаро шартномалар, миллий қонунчилик нормалари ҳамда ўзаро ҳамкорлик тамойиллари асосида амалга ошириладиган давлатлараро ҳуқуқий институт сифатида намоён бўлади. Ушбу институтнинг илмий-ҳуқуқий аҳамияти – трансмиллий жиноятчиликка қарши курашни

кучайтириш, жиноий жавобгарликнинг муқаррарлигини кафолатлаш ва халқаро ҳуқуқий мажбуриятларни таъминлаш билан ифодаланади [2; 13-б.].

Жаҳон амалиётида давлат томонидан экстрадиция тўғрисида қарор қабул қилиниши мумкин бўлган қуйидаги ҳолатлар: *биринчидан*, жиноят мазкур давлат ҳудудида содир этилган бўлса; *иккинчидан*, гумонланувчи шахс ушбу давлат фуқароси ҳисобланса; *учинчидан* эса содир этилган қилмиш миллий манфаатларга жиддий зарар етказса ва мамлакатнинг давлат хавфсизлигини сезиларли даражада заифлаштиради ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланади. Ушбу асослар халқаро ҳуқуқда жиноий жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини амалга ошириш ҳамда давлат суверенитетини ҳимоя қилишнинг муҳим механизмлари сифатида намоён бўлади [3; 46-58 - б.].

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси ўз фуқароларини экстрадиция қилмайди. Бу ҳолат Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 23-моддаси 2-қисмида мустаҳкамланган “Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистондан ташқарига мажбурий чиқариб юборилиши ёки бошқа давлатга бериб юборилиши мумкин эмас” [4]. Шунингдек, мазкур ҳолат Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 12-моддасида ўз ифодасини топган: “Ўзбекистон фуқароси чет эл давлати ҳудудида содир этган жинояти учун, агар халқаро шартномалар ёки битимларда бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, ушлаб берилиши мумкин эмас” [5]. Бундай қоидалар фуқароларнинг ҳуқуқий муҳофазаси кафолатини таъминлайди ва давлат суверенитетининг муҳим белгиси сифатида намоён бўлади.

Жаҳон миқёсида экстрадиция ва суд ҳукмларини ижро этиш масалалари давлатлараро ҳуқуқий ҳамкорликнинг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси ҳам ушбу жараёнларда халқаро ҳуқуқ нормалари, икки ва кўп томонлама шартномалар, шунингдек, ўзаро ҳамкорлик тамойиллари асосида фаолият юритмоқда.

Маълумотлар кўра, 2024 йил биринчи ярим йиллигида жами **355 та** экстрадиция сўров келиб тушган бўлиб, бу кўрсаткич жорий йилнинг мос даврига нисбатан **389 тага** етган. Шу давр мобайнида **37 та**, ўтган йилнинг мос даврида эса **22 та** Ўзбекистон Республикаси томонидан хорижий

давлатларга йўлланган сўров турли ҳуқуқий ва сиёсий асосларга кўра рад этилган [6]. Айрим ҳолларда бундай рад этишлар сиёсий манфаатдорлик, миллий хавфсизлик ёки давлатлараро муносабатлардаги муайян геосиёсий омиллар билан изоҳланади.

Шу тариқа Ўзбекистон Республиканинг ҳуқуқий амалиётида экстрадиция масалалари нафақат жиноий адолатни таъминлаш воситаси, балки давлатлараро ҳуқуқий муносабатларнинг барқарорлиги ва халқаро мажбуриятларни бажаришда муҳим ҳуқуқий институт сифатида намоён бўлмоқда. Экстрадиция жараёнларида айрим давлатлар томонидан йўлланган сўровларни қондиришдан воз кечиш ҳолатлари кузатилмоқда, бу эса халқаро ҳуқуқий ҳамкорлик механизмлари самарадорлигига таъсир этувчи омил сифатида намоён бўлади.

Бундай ҳаракатлар амалда жиноят содир этган шахсларни жавобгарликдан қочиш имкониятини кучайтиради ҳамда 1957 йилда қабул қилинган *“Жиноятчиларни топшириш тўғрисида”*ги Европа конвенциясида ҳамда БМТнинг 2000 йилги Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Палермо конвенцияси назарда тутилган халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларни бузишга олиб келади. Шу билан бирга, халқаро майдонда давлатлар ўртасида самарали ҳуқуқий ҳамкорликнинг ижобий мисоллари ҳам мавжуд. Хусусан, ўтган йил давомида бир қатор хорижий давлатлар Ўзбекистон Республикасига йўллаган сўровларга ҳуқуқий асосда ижобий муносабат билдириб, 2024 йилнинг биринчи ярим йиллигида 83 нафар, жорий йилнинг мос даврига нисбатан 81 нафар шахслар экстрадиция қилинган ҳолда мамлакатга қайтарилган [7].

Юқорида қайд этилган ҳолатлардан келиб чиқиб, экстрадиция соҳасидаги асосий муаммолардан бири давлатлар ўртасида ҳамкорлик жараёнлари билан боғлиқ эканлиги кузатилади. Бу эса халқаро ҳуқуқий тартибот ва хавфсизликни таъминлашда қатор ташкилий ва ҳуқуқий қийинчиликларни юзага келтиради. Охирги йиллардаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, айрим ҳолларда оғир жиноятларда гумон қилинган шахсларнинг экстрадиция қилиниши бўйича юборилган айрим сўровлар қаноатлантирилмаган. Бундай ҳолатлар эса жиноятчиликка қарши курашда давлатлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик имкониятларига маълум даражада таъсир кўрсатиши мумкин [8; 253-255 - б.].

Аҳамият қаратиш лозим бўлган муҳим жиҳатлардан бири – мамлакатимизда экстрадиция масалаларини норматив тартибга солиш билан боғлиқ муаммолардир. Ўзбекистонни ҳуқуқий тизимида жиноий жавобгарлик чораларини қўллаш ёки жазони ижро этиш мақсадида шахсларни экстрадиция қилиш тартибини аниқ белгилайдиган алоҳида қонун ҳужжати мавжуд эмас. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларини татбиқ этиш, айниқса, жиноят ишлари доирасида хорижий давлатнинг суд қарорларини ўзаро тан олиш ва ижро этиш масалаларини бўйича нормаларни тизимлаштириш зарурлигини кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси асосида экстрадиция тизимини амалга ошириш жараёнида қатор танқидий бўшлиқлар мавжудлиги кузатилади. Жумладан, давлатлараро ҳамкорликдаги муаммолар, гумон қилинувчи ёки жазога ҳукм этилган шахсларни топшириш жараёнини ҳуқуқий тартибга солишдаги камчиликлар шулар жумласидандир. Мазкур бўшлиқлар эса ички ҳуқуқий муаммолар ҳамда турли ҳуқуқий тизимлар ўртасидаги қарама-қаршилиқлар билан изоҳланади [9; 184-186 - б.].

Амалдаги ҳуқуқий тизим таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда экстрадиция жараёнини тартибга солувчи алоҳида қонун мавжуд эмас. Амалдаги қонунчиликдаги бўшлиқлар бу кўрсаткичларга таъсир кўрсатмоқда. Айтиш жоизки, хусусан: **“экстрадиция қилинадиган шахс”** тушунчаси қонунчиликда аниқ таърифланмаган; халқаро қидирув эълон қилиш ва уни амалга ошириш тартиби белгиланмаган; экстрадиция жараёнида шахснинг процессуал ҳуқуқларини кафолатлайдиган механизм назарда тутилмаган. Шу нуқтаи назардан, муаллиф илмий тақлиф сифатида қуйидаги таърифни келтиради: **Экстрадиция қилинадиган шахс** – халқаро шартномалар ва миллий қонунчиликда назарда тутилган тартибда жиноят содир этганликда гумон қилинувчи, айбланувчи ёки суд ҳукми билан жиноят содир этганлиги тасдиқланган, шу билан бирга унинг ҳуқуқ ва эркинликлари экстрадиция жараёнида давлат томонидан кафолатланиши шарт бўлган жисмоний шахсдир.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида 25-26-моддаларида шахснинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланган бўлиб бу экстрадиция жараёнида асосий ҳуқуқий мезон сифатида

таъминлаш зарур. Шунингдек, Ўзбекистоннинг Минск (1993) ва Кишинёв (2002) конвенцияларида ҳамда бир қатор икки томонлама шартномалардан келиб чиқадиган мажбуриятлари миллий қонунчиликда тўла акс этмаган.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб, экстрадиция ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ тизимида тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш йўлидаги асосий жиҳатлардан бири эканини таъкидлаш зарур. Экстрадициянинг ҳуқуқий табиати ва уни амалга ошириш жараёнларига оид таҳлиллар шуни кўрсатадики, ушбу жараён халқаро жиноятчиликка қарши курашишнинг асосий воситаси сифатида аҳамиятга эга. Шу боис, экстрадиция жараёнида юзага келаётган ҳуқуқий муаммоларни бартараф этиш, давлатлараро ўзаро ҳамкорлик самарадорлигини ошириш ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш мақсадида мавжуд меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш ёки ягона қонунни қабул қилиш зарур. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 365-моддасига **“халқаро қидирув эълон қилиш ва уни амалга ошириш тартибни аниқ белгилайдиган қўшимча нормани”** киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Дарвоқе, экстрадиция институти трансмиллий жиноятчиликка қарши курашининг муҳим ҳуқуқий воситаси эканлигини аниқлади. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигида “экстрадиция” тушунчасига аниқ таъриф берилиши ҳамда халқаро қидирув эълон қилиш ва уни амалга ошириш тартибини белгиловчи меъёрларни ЖПКга киритиш, шунингдек, экстрадиция жараёнида шахснинг процессуал ҳуқуқларини кафолатловчи механизмларни янада мустаҳкамлаш зарур. Бу каби ҳуқуқий ислохотларда давлатлараро ҳамкорликнинг самарадорлигини ошириш ва жиноий жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро майдонда мажбуриятларни бажаришда ўз нуфузини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Cassese, A. *International Criminal Law*. Oxford University Press. 2005. – С. 590.
2. Умарханова Д. Ш. Экстрадиция бўйича халқаро-ҳуқуқий ҳамкорлик. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2012. – 13-б.

3. Гончарова Н. Н. Экстрадиция: направления развития // *Oeconomia et Jus*. – 2024. – № 1. – С. 46–58.
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 2023 йил 1 май. – URL: <https://lex.uz/docs/6445145> (мурожаат қилинган сана: 28.08.2025).
5. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси: 1994 йил 22 сентябрдаги ҳолати. – URL: <https://www.lex.uz/acts/111453> (мурожаат қилинган сана: 28.08.2025).
6. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг маълумотномаси. – Тошкент: 2025.
7. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг маълумотномаси. – Тошкент: 2025.
8. Гнедчик В. Ю. Институт экстрадиции: проблемы реализации в контексте современной геополитической ситуации // Молодежь, наука и цивилизация: материалы международной студенческой научной конференции. – Красноярск, 2023. – С. 253–255.
9. Федоренко Д. В. Проблемы экстрадиции как международно-правовой категории // Актуальные вопросы юриспруденции: сборник статей XIII Международной научно-практической конференции. – Пенза, 2022. – С. 184–186.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Ўзбекистон Республикасида экстрадиция жараёнининг ҳуқуқий асослари ҳамда амалдаги қонунчиликда бўшлиқлар ва уларни бартараф этиш йўллари таҳлил қилинган. Муаллиф экстрадиция жараёнини тартибга солувчи алоҳида қонунни қабул қилиш ҳамда Жиноят-процессуал кодексига қўшимча нормалар киритиш бўйича илмий таклифлар тавсия этади.

В статье анализируются правовые основы экстрадиции в Республике Узбекистан, существующие пробелы в действующем законодательстве и пути их устранения. Автором предложено принятие отдельного закона

об экстрадиции, а также внесение дополнительных норм в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан.

The article analyzes the legal basis of extradition in the Republic of Uzbekistan, the existing gaps in current legislation, and possible solutions to overcome them. The author proposes the adoption of a special law regulating extradition and the introduction of additional norms into the Criminal Procedure Code of Uzbekistan.

ДОНОЛАР БИСОТИДАН:

*Арзон тош синдирса заркосани гар,
Тош нархи ошмайди, настка тушмас зар.*

Шайх САЪДИЙ

*Мен Ҳофиз нимагаки эришган бўлсам, ҳаммасини эрта тонгда
туриш, сиҳат-саломатликка интилиш ва Қуръони Каримдан топдим.*

Хожа Ҳофиз МУҲАММАД

*Ўз нафсига ким бўлса амир, улдир мард, ҳеч кимга бўлмас аср. Ўтмак
сира мағлубни тепиб, мардлик эмас. Тутса қўлидан забунни улдир мард.*

Пахлавон МАҲМУД

*Мен мўъжизага ишонмаганимда шеър ёзмаган бўлар эдим. Ахир
шеърят ҳам ютган-битгани мўъжизада!*

МИРТЕМИР